

Muhammed Mâzî'nin Meâriciü'l-Mukarrabîn İsimli Eseri
Bağlamında "Nefs Cevherinin Saflaştırılmasının"
Vuslattaki Fonksiyonu
Mehmet Mansur GÖKCAN*

Öz

Vuslat, tasavvufun temel hedeflerinden biridir. Allah'a ulaştıran yolların, "yaratılanların sayısınca" olduğu ifade edilse de seyr ü sülûk yoluyla bir mürşit rehberliğinde Allah'a ulaşmak, tasavvufi bir metot olarak öne çıkmaktadır. "Nefs cevherinin saflaştırılması" vuslat yollarından biridir. Vuslatın önündeki en büyük engel olan nefsin, yaratıldığı andaki temizliğine ve saflığına kavuşturulması önem arz etmektedir. Vuslat yolundaki sâlikin, öncelikle vakti iyi değerlendirmesi ve amellerini öncelik sırasına göre yerli yerinde yapması gerekmektedir. Nefs cevherinin, kötü ahlak ve kötü amellerle kirlenerek üzerinin örtülmesi onun Allah'tan uzak kalmasına sebep olmaktadır. Allah'a ulaşmak hem madden hem de manen temiz olmaya bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Mâzî, Vuslat, Nefs, Kurb, Sâlik.

The Function of "Purification of the Essence of the Nafs" in the Meeting in the context of Work of Muhammed Mazi named Meâriciü'l-Mukarrabîn

Abstract

Reaching Allah is one of the main goals of Sufism. Although it is stated that the ways that enable reaching Allah are in the "number of creatures", reaching Allah under the guidance of a murshid through a spiritual journey (sayr ü sülûk) stands out as a Sufistic method. "Purification of essence of the nafs (literally meaning 'self') is one of the ways of meeting. Since the biggest barrier to the meeting is the nafs, it should be restored to its pureness and purity at the time of its creation. The pilgrim on the way of meeting, first of all, should make use of the time well and should perform his deeds on a regular basis with an order of priority. Covering the essence of the nafs by polluting it with bad ethics and bad deeds causes it to backslide from Allah. Reaching Allah depends on being pure both materially and spiritually.

Keywords: Muhammed Mâzî, Meeting, Nafs, Kurb, Pilgrim.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, mgokcan37@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9366-7266, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 23.06.2020, Accepted/Kabul Tarihi: 09.09.2020, Published/Yayım Tarihi: 18.09.2020.

Giriş

Tasavvuf yolunda ilerleyen sâlikin en büyük hedefi vuslattır. Allah'a ulaştırın yollar ve bu yollar üzerindeki engeller pek çok mutasavvıf tarafından kaleme alınmış ve açıklanmıştır. Bu çalışmada, Muhammed Mâzî'nin (ö. 1869/1937), *Meâricü'l-mukarrabîn* isimli eseri bağlamında Allah'a ulaşmada nefsin saflaştırılmasının rolüne dair görüşlerine yer verilecektir. Konuyu işlemeye başlamadan önce müellifin hayatı ve mezkûr eseri hakkında kısa bilgiler vermeyi uygun görüyoruz.

Ebü'l-Azâim Seyyid Muhammed Mâzî b. Abdillâh Mahecûb b. Ahmed, *Kitâbü usûli'l-vüsûl li ma'ıyyeti'r-Resul* isimli eserinde hayatı ile ilgili geniş bilgi vermektedir. Şâzeliyye tarikatının Azemiyye kolunun kurucusu olan Mısırlı mutasavvıf ve âlim Muhammed Mâzî, 2 Kasım 1869 da Mısır'ın el-Buheyra ilinin Reşid kentinde doğmuştur. Soyu, hem baba, hem de anne tarafından Hz. Hasan'a dayandığı için "Seyyid" olarak kabul edilmiştir. Mâzî nisbesi, büyük dedesinin Fas'taki Ayni-mâzî denen yere nisbet edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ebü'l-Azâim lakabı ise, ailenin diğer mensuplarına da verilen genel bir unvandır. Küçük yaşlarda kardeşiyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen Muhammed Mâzî'nin yetişmesinde babasının rolü büyüktür. Muhammed Mâzî, babasının kendilerine her gece *İhyâ'* dan bölümler okuduğunu; hem kendisini hem de kardeşini Ezher'e gönderdiğini ve diğer âlimlerden de ders almalarını sağladığını belirtmiştir. Muhammed Mâzî, Ezher'de, Şeyh Abdurrahman Abdülgaffâr'dan fıkıh, kelâm, nahiv ve hadis; Şeyh Muhammed Kaffâs'tan kelâm ve dil, Şeyh Muhammed Hatîb'den fıkıh dersleri almış, mutasavvıfların sohbetlerine katılmış ve Şâzeliyye şeyhi Haseneyn el-Hisâfî'ye intisap etmiştir. Daha sonra eğitimine Kahire Dârü'l-Ulûmu'nda devam etmiştir. Muhammed Mâzî, Mısır ve Sudan'ın birçok şehrinde görev yapmış ve buralarda fıkıh, kelâm, ahlak gibi dersler vermiştir. Hortum Üniversitesinde de İslâm hukuku dersleri vermiştir. Mısır ve Sudan'da pek çok kişi kendisine intisap etmiştir. Sudan'da ve Mısır'da İngiliz hâkimiyetine karşı mücadele vermiş ve bu sebeple zaman zaman hapse girmiştir. *es-Sa'âdetü'l-ebediyye* ve *el-Medînetü'l-münevvere* dergilerindeki yazıları ve müritleri vasıtasıyla ihya-irşad faaliyetlerini yürüterek tarikatının yayılmasına sebep olmuştur. Muhammed Mâzî'nin kurduğu, Şâzeliyye tarikatının Azemiyye kolu, Mısır'da 1933 tarihinde resmen kabul edilmiştir. 4 Ekim

1937 de Kahire’de vefat eden Muhammed Mâzî, Sultânü’l-Hanefî Camii’nin yanındaki zâviyesine gömülmüştür.

Eserleri Şunlardır: 1. *Meâricü’l-mukarrebîn*. 2. *Kitâbü Usûli’l-vüsûl li-maiyyeti’r-Resûl*. 3. *Sıyâmü ehli’l-Medîneti’l-münevvere*. 4. *Ed’iyetü menâsiki’l-hac ve’l-umre ve’z-ziyâre*. 5. *Tafsîlü’n-neşeti’s-sâniye*. 6. *Kitâbü Şarâbi’l-eroâh min fazli’l-Fettâh*. 7. *eş-Şifâ’ min marazi’t-tefrika*. 8. *Risâletü’l-Azâim*. 9. *Müzekkiretü’l-mürşidîn ve’l-müsterşidîn*. 10. *en-Nûrû’l-mübîn li-ulûmi’l-yakîn*. 11. *Esâsü’t-turuk*. 12. *el-İsrâ*. 13. *Mevâcîd-i rabbâniyye*.¹

Çalışmamıza esas aldığımız *Meâricü’l-mukarrebîn* isimli bu eser beş bölümden ve 205 sayfadan oluşmaktadır. Kitabı oluşturan bölümler şu başlıklardan oluşmaktadır: I. Bölüm; Kitap ve Sünnete Sarılmak. II. Bölüm; İlim ve İman. III. Bölüm; Allah’a Ulaştıran Yollar: 1. Allah’a Ulaşmanın İlk Şartı Nefsin Saflaştırılmasıdır. 2. Allah’a Ulaşmanın İkinci Şartı Yolun Doğru Olmasıdır. IV. Bölüm; İmanın Temelleri: 1. Akide. 2. İbadet. 3. Muamelât ve Ahlak. V. Bölüm; Arif.²

Başlangıçta makalemizi, III. Bölümün konusunu oluşturan “Allah’a Ulaştıran Yollar” olarak hazırlamayı düşündük. Fakat çalışmanın bir makale boyutunu aşacağını görünce çalışmamızı iki makale halinde sunmayı uygun bulduk. Bu makalemizi; “Muhammed Mâzî’in *Meâricü’l-Mukarrebîn* İsimli Eseri Bağlamında Nefs Cevherinin Saflaştırılmasının Allah’a Ulaşmadaki Fonksiyonu” ismiyle kaleme aldık. İkinci makalemizi de; “Muhammed Mâzî’nin *Meâricü’l-Mukarrebîn* İsimli Eseri Bağlamında Yolun Doğru Olmasının Allah’a Ulaşmadaki Fonksiyonu” ismiyle yayımlamayı planladık. Öncelikle vuslat kavramını açıklayalım.

¹ Reşad Öngören, “Muhammed Mâzî” *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2005, XXX, s. 553, 554, ss. 553-555; bkz. Ebü’l-Azâim Seyyid Muhammed Mâzî b. Abdillâh Mahcûb b. Ahmed, *Kitâbü usûli’l-vüsûl li-maiyyeti’r-Resûl*. <http://mohamedmadyabouelazayem.com/?cat=13> (Erişim 28.05.2020) Bu sitede, Muhammed Mâzî’nin mezkûr eseri yer almaktadır. Burada, “Tercemetü müellifi’l-kitâb” başlığı altında yazarın kendi ifadeleriyle hayatı anlatılmaktadır. Ayrıca müellifin eserleri ilim dallarına göre belirtilmiş ve haklarında bilgi verilmiştir.

² Ebü’l-Azâim Seyyid Muhammed Mâzî b. Abdillâh Mahcûb b. Ahmed, *Meâricü’l-mukarrebîn*, Dâru’l-kütübî’s-süfiyye, Kahire, 1998.

Vuslat/Allah'a Ulaşmak

Vuslat kelimesi lügatte; ayrılığın zıddı, ulaşmak, kavuşmak, bir şeyin diğerine ulaşması, iki şeyin bir araya gelmesi gibi anlamlara gelmektedir.³ “Vasl” kelimesi, gaib olana ulaşmak⁴ ve bir kimsenin beşerî niteliklerden arınarak Hakk’ın vasıflarıyla muttasıf olması anlamındadır.⁵ Burada, Abdürrezzak Kâşânî'nin (ö. 587/1191), vasl kelimesini “cem” anlamında kullandığı görülmektedir. Bu durum, vuslatın, fenâ sayesinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Beşerî niteliklerden arınmak; iradeden, nefsin süflî isteklerinden fâni olmak; Hakk’ın sıfatlarıyla muttasıf olmak da; Hakk’ın subûti sıfatlarıyla muttasıf olmak ve O’nun iradesine tabi olmak olarak anlaşılabilir. Vuslattan kastedilen şey, Allah’a kavuşmak ve O’nunla birlikte olmaktır. Allah’la birlikte olmak, cem ve bekâ kavramlarıyla da ifade edilmektedir. Vuslatla aynı kökten gelen ve lügatte, bitişmek, iki şeyin birleşmesi anlamlarına gelen “ittisâl”; kendi iradesini tasfiye ederek Allah’la birlikte olmak, Hakk’ı bulmak,⁶ Allah’tan başka şeyle meşgul olmamak, rûhen ve fikren sürekli olarak O’nunla olmak⁷ şeklinde ifade edilmiştir. İlk dönem sûfilere, halktan uzaklaşıp Hakk’a kavuşmayı vasl ve vusûl, O’nunla olmayı ittisal, O’ndan ayrılmayı da firkat ve hicran olarak ifade etmişlerdir.⁸ Bu’d kelimesinin zıddı olup yakın olmak ve yaklaşmak anlamlarına gelen “kurb”un da⁹ vuslat ile yakından ilişkisi vardır. Allah’a ulaşmak için O’na yaklaşmak gerekir. Allah’a yakın olan kimse aynı zamanda O’nunla birlikte olan kimse demektir. Amr b. Osman Mekki’ye (ö. 297/910) göre yaratılış sıralaması; sır, ruh, kalp ve beden şeklindedir. Kalbin makamı kurb, ruhun makamı üns ve sırrın makamı da vuslattır. Allah, sırrı ruha, ruhu kalbe, kalbi de bedene yerleştirmiştir.

³ Ebü'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtü'l-Elfazî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'l-kalem, Dimaşk, 1423/2002, s. 873; Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-maârif, Kahire, 1979, VI, s. 4850; Ahmed el-Âyid ve Diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabîyyi'l-esâsî*, Mektebetü'lârûs, Alesco, 1988, s. 1312, 1313.

⁴ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lûma*, Mektebetü's-seğâfetü'd-diniyye, thk. Ahmed Abdurrahman, Tevfik Ali Vehbe, Kahire, 2009, s. 598.

⁵ Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *İstîlâhâtü's-Sûfiyye*, thk. Dr. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer, Heyetü'l-Masriyye, Kahire, 2008, s. 51; bkz. Abdürrezzak Kâşânî, *İstîlâhâtü's-Sûfiyye*, Tercüme ve şerh. Abdürrezzak Tek, Bursa Akedemi, Bursa, 2014, s. 262.

⁶ Ebü İsmâil Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1988, s. 122, 123; bkz. Abdullâh el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Tercüme. Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2017, s. 353.

⁷ İlhan Kutluer, “İttisâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2001, XXIII, s. 284, ss. 284-285; İttisal için bkz. Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s. 378.

⁸ Semih Ceyhan, “Vüsûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2013, XXXXIII, s. 143, ss. 143-145.

⁹ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 663; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 3566.

Beden namaz kılar, kalp muhabbetle birleşir, ruh kurba, sır da vuslata erer.¹⁰ Bu tespiti göre; “kurb ruhun, vuslat da sırrın Allah’la birlikteliği” şeklinde yorumlanabilir.

Allah’a yaklaşmak ve ulaşmak için aradaki engellerin aşılması gerekir. Tasavvufta, kurbiyetin ve vuslatın önündeki en büyük engel “nefs” olarak kabul edilmiş ve sūfiler bu engelin nasıl aşılabacağı hakkındaki görüş ve tecrübelerini ortaya koymuşlardır. Bu konudaki sūfi görüşlerinden bazı örnekler sunalım:

Ebû Yezid Bistâmî (ö. 234/848), rüyasında gördüğü Rabb’ine, “Ey Rabbim! Sana nasıl ulaşırım?” diye sorduğunda, Rabbi ona, “Nefsini terk et ve öyle gel.” diye cevap verir. Ebû Yezid, bunun üzerine, “Yılanın derisinden sıyrıldığı gibi nefsimden sıyrıldım.” demiştir.¹¹ Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859), Allah ile kul arasındaki en kalın perdenin/engelin nefis olduğunu söylemiş; araya nefis girince sadece nefsin görüleceğini ve ona tabi olunacağını ifade etmiştir.¹² Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), nefsin terbiyesinin, harama tamah etmeyene kadar ona helali yasaklamakla mümkün olacağını belirtmiştir.¹³ Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021), “Nefsi ezip küçültmek tasavvufun adaplarından. Kimin nefsi kendisine şerefli görünürse, dini ona küçük görünür.”¹⁴ demiştir. Hucvirî (ö. 465/1072), “Nefsanî isteklerin gerçekleşmesinden başka cehennem kapısını açan bir anahtar mevcut değildir. Nefsin arzularının menedilmesinden başka da cennetin kapsını açan bir anahtar yoktur.”¹⁵ diyerek nefsin, cennetin ve vuslatın önündeki en büyük engel olduğunu ortaya koymuştur.

Sūfilerin zikredilen ifadelerinde; nefis, engel ve düşman olarak tespit edilmiş ve bu engelin ortadan kaldırılması için de mücadele edilmesi gerektiği üzerinde

¹⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbi el-Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 449; sır konusunda bkz. Mustafa Çağrıncı, “Sır”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2009, XXXVII, s. 113, ss. 113-115; Necdet Tosun, “Sır”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2009, XXXVII, s. 115, ss. 115-116; Ahmet Ögke, Tasavvuf Düşüncesinde ‘Sır’ Kavramı ve Marmaravî'nin “Keşfü'l-Esrâr” İsimli Risâlesi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 2000, s. 225, ss. 225-262.

¹¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *el-Ceoâhiru'l-Mensûre*, thk. ve tercüme. M. Mansur Gökcan, Harf Yayınları, Ankara, 2017, s. 45, 46.

¹² Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Habîb b. Rubeyyia es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1986, s. 18.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen et-Tirmizî, *Riyazetü'n-nefs*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1426/2005, s. 38.

¹⁴ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat. Ankara, 1981, s. 21.

¹⁵ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, s. 77.

durulmuştur. Bu tespitten sonra sûflerin, Allah'a nasıl yaklaşılacağı ve ulaşılacağı hakkındaki sözlerine yer verelim.

Serî es-Sakatî (ö. 251/865), kurbun itaat olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Allah'ın, kulun kalbine yakınlığının, kulun kalbinin kendisine yakınlığı oranında olacağını söylemiştir. Ebu Yakup es-Sûsî, "Bir kimse Allah'a yaklaştığını görmekten kaybolmadıkça O'na yaklaşamaz. Kurbiyet, kurbiyet halini görmekten kurtulunca gerçekleşir."¹⁷ demiştir. Ruveym (ö. 303/915-16), kurbun, araya giren engelleri kaldırmak olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Sûflerin ifadelerine göre; Allah'a, itaatla, aradaki engelleri kaldırmakla ve kalben O'na yakın olmakla yaklaşılabileceği ve ulaşılabilceği anlaşılmaktadır. Kur'an'da, "*Secde et ki yaklaşasın*"¹⁹ buyrulurken Allah'a ancak mutlak itaat ve teslimiyetle yaklaşılabileceği ifade edilmiştir. Bu durum, "*Kulun Allah'a en yakın olduğu zaman secdede bulunduğu andır*"²⁰ hadisi ile de ortaya konulmuştur.

Kuşeyrî (ö. 465/1072) vuslatı; "Halktan, iradeden, nefsanî istek ve hevadan fânî olduktan sonra Allah'ın iradesiyle, hükmüyle ve fiiliyle olmak" şeklinde tanımlamıştır. Bir fenâ hali olan vuslata ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla ulaşılabilceğini belirtmiş ve Allah'ın, kendisine ulaşma yolunu her bir kimseye özel olarak bildirdiğini açıklamıştır.²¹ Ona göre; kul ancak iman, ibadet, itaat ve teslimiyetle Allah'a yaklaşabilir.²² Verâ bidayette; tevekkül, teslimiyet ve rıza ise nihayette Hakk'a yaklaşıtır. Bir kimseyi uçarak Allah'a ulaştırarak iki kanattan biri,

¹⁶ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1993, s. 126.

¹⁷ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammüye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, Dâru'l-meârif, thk. Abdülhalim Mahmud, Kahire, ts. s. 306, 307; bkz. Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif (Marifet İhsanları)*, Tercüme. Yahya Pakiş, Dilâver Selvi, Umran Yayınları, İstanbul, 1988, s. 484, 485.

¹⁸ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 126.

¹⁹ Alâk, 96/19.

²⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve Diğerleri, I-L, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1995-2001, II, 421; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki, I-V, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, Kahire, 1991, "Salât", 215.

²¹ Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-Mensûre*, Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, 1605 numaralı mecmuanın içerisinde, vr. 20b; bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-Mensûre*, (thk. ve tercüme. M. Mansur Gökcan), s. 69.

²² Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülkerim el-Atâ, Mektebetü'l-Esed, Dimaşk/Şam, 2000, s. 157, 158.

haramları, mübahları ve rahatı terk etmek; diğeri ise, eziyeti, hoşla gitmeyen şeyleri ve azimeti yüklenmektir.²³

Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165-1166), “İki adım atarsan Allah’a ulaşırsın. Dünyadan, ahiretten, nefsinden uzaklaş ve zahirinden kurtul ki batınına eresin. Önce başlangıç, sonra bitiş gelir. Başlamak sana, bitirmek ise Allah’a aittir.”²⁴ diyerek vuslata nasıl erileceğini belirtmiştir.

Kudsî hadiste, Allah’a “farz ve nâfile ibadetlerle” yaklaşılabileceği ifade edilmektedir.²⁵ “Farz ibadetlerin sağladığı yakınlığa ‘kurb-ı ferâiz’, nâfilelerin sağladığı yakınlığa da ‘kurb-ı nevâfil’ denilmektedir. Bazıları kurb-ı nevâfile üstünlük tanımışlarsa da mutasavvıfların büyük çoğunluğu kurb-ı ferâizin daha üstün olduğu görüşündedir. Çünkü kurb-ı nevâfile ancak makâm-ı cem’e, kurb-ı ferâize ise makâm-ı cem’u’l-cem’e vâsıl olan sâlik ulaşabilir.”²⁶

İbnü’l-Arabî’ye (ö. 638/1240) göre; Allah’a, nazar, ilim ve amel olmak üzere üç yolla yaklaşılabılır. Amelle yaklaşmak; farzları ede ederek, zahîrî ve batınî nâfileleri yaparak yaklaşmaktır. İbadet ve itaat, organların zahîrî ameli olduğu gibi; niyet ve iman da kalbin/nefsin bâtınî amelidir. Günah işleyen bir mü’minin, amelinin “günah” olduğuna inanması da onu Allah’a yaklaştırır.²⁷ İbnü’l-Arabî’nin vuslat yolu olarak belirttiği nazar; delillerle Allah’ı tanımayı, zikirle ve tefekkürle sadece O’na teveccüh ederek Hakk’ın dışındaki şeylerden uzaklaşmayı öngörmektedir. İlimden kastedilen şey de marifettir. Allah’a ulaşmak için, O’nu yakîn olarak tanımak önem arz etmektedir.

Nefs cevherinin Saflaştırılmasının Vuslattaki Fonksiyonu

Muhammed Mâzî, Allah’a ulaşmanın birinci şartını, “nefs cevherinin saflaştırılması”; ikinci şartını da, “yolun doğru olması” olarak tespit etmiştir. Vuslata ermek için, vaktin iyi değerlendirilmesi gerektiğini söylemiş; seyr ü sülûk’un

²³ Abdülkerim Kuşeyrî, *el-Cevâhiru’l-Mensûre* (thk. ve tercüme. M. Mansur Gökcan), s. 134, 136.

²⁴ Geylânî, Muhyiddin Abdülkadir b. Musa b. Abdullâh, *el-Fethu’r-rabbânî ve’l-feyzü’r-rahmânî*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 2012, s. 179.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Bugâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut, 1993, Rikâk, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 256.

²⁶ Süleyman Ateş, “Kurb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 2002, XXVI, s. 432, ss. 432-433.

²⁷ Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâi el-Hâtîmî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, I-IX, thk. Ahmed Şemsüddin, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut, 2011, IV, s. 281, 282; bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I-XVIII, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, IX, s. 413.

başlangıcında sâlikin dikkat etmesi gereken hususları ve aşmaması gereken sınırları belirlemiş; nefsin tanımı, yapısı, saflaştırılması ve tezkiyesi konularında bilgiler vermiştir. Şimdi bu konuları detaylarıyla ele alalım.²⁸

1. Vakti İyi Değerlendirmek

Muhammed Mâzî'ye göre; Allah'a ulaşmada seyr ü sülûk önemli bir yere haizdir ve bu yoldaki sâlikin dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Bunların başında da vaktin imarı yani iyi değerlendirilmesi gelmektedir.

Eğer sâlik, bütün vakitlerini imar ederek yani en iyi şekilde değerlendirerek, kalbî ve bedenî amelleri yerine getirirse her nefes alıp vermede kurb miraçlarına intikal eder. Çünkü zaman, Allah'ın huzuruna intikal etme merhaleleri ve ömür de kul ile Allah arasındaki mesafedir. Kişinin ömründen bir nefes geçtiğinde Rabbine bir merhale/basamak daha intikal eder. Eğer sâlik, vaktin gereğini yerine getirirse her nefesinde kendisini güzelleştiren kemâlatlarla bezenir. Eğer onu ihmal ederse, hem vakti, hem de vaktin kazancını kaybeder. Kulun hayat sahifelerine amellerin suretleri çizilir. Bu sahifeler, Allah tarafından ya senâ ve kabul nuruyla süslenir ya da azab ve günah karanlığı ile renklendirilir.²⁹

Vakit sadece seyr ü sülûk'ta bulunan mürid için değil tüm insanlar için önemlidir. Sınırlı olan ömür süresi, insan için meçhul, fakat Allah için malumdur. Geçen vakti geri getirmek mümkün olmadığı için yaşanan anı iyi değerlendirmek, dinî naslardaki emir ve nehiylere riayet etmek gerekir. Burada seyr ü sülûk vasıtasıyla kurbiyet kesbetmenin yanında bu yolda bulunmayan diğer insanların da Allah'a yaklaşmasından/ulaşmasından söz edilmiştir. Bu yakınlık, kalbî ve mecazî yakınlık olan kurbiyet değil, reel yakınlıktır. Ömür kitabından çevrilen her sahife, insanı hayatının sonuna ve Rabbine yaklaştırmaktadır. Vakit ya kârla ya da zararlar geçecektir. Zararı sonradan telafi etme imkânı yoktur. Allah'ın huzuruna çıkıldığında hayat sahifelerindeki kâr ve zararlar gözler önüne serilecek ve buna göre muamele görülecektir.

²⁸ Allah'a vuslat yolu olan tarikata ve Allah'a ulaşma metodu olan seyr u sülûk'a ait tanımlara, "Muhammed Mâzî'nin Meâricü'l-Mukarrabîn İsimli Eseri Bağlamında Yolun Doğru Olmasının Allah'a Ulaşmadaki Fonksiyonu" isimli II. makalemizde yer vereceğimiz için burada bu hususlarla ilgili açıklamalarda bulunmadan konuya girmeyi uygun görüyoruz.

²⁹ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*, s. 56.

Muhammed Mâzî; “Vakitlerin gereğini, başlangıcını ve sonunu, nefislerin hastalıklarını, ilacını ve nasıl kemâle erdirileceğini bilmeyen mürid bu yolda sayılmaz” demiştir. Müridin günaha masum olmadığını, farkında olmayarak günaha düşebileceğini, belirtmiştir. İyilik, sıla-i rahim, yardım, hasta ziyareti, cihat ve kazanç gibi şeylerin, vaktin gerektirdiği vacipler olabileceğini, bunları terk ederek gece namazına, oruca ve virdlere yönelen müridin farkında olmadan günaha düşebileceğini, bu bakımdan müridin kâmil biriyle (bir müşidle) dostluk kurması gerektiğini açıklamıştır. Müridin, Allah’a, insanlara ve kendisine karşı vacip olan hakları, vakitlerin şartlarını ve hukukunu bilmesi gerektiğini; yoksa şükür vaktini zikirle, maişetini kazanma vaktini de namazla geçirebileceğini ve böylece hataya düşeceğini ifade etmiştir.³⁰

Vaktin gereğini, başlangıcını ve sonunu; nefsin hastalıklarını, tedavisini, nasıl eğitileceğini bilmek ve vacipleri terk edip de nafilerle uğraşarak günaha düşmemek için bir müşide ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Öğrencinin hatasını öğretmen, çırağın hatasını usta, sporcunun hatasını antrenör ve müridin hatasını da müşid daha iyi görür. Vacipleri terk ederek gece namazı ve virdle uğraşmak; şükür vaktini zikirle ve maişet vaktini nafile namazla geçirmek, vakti gerektiği gibi kullanmamak demektir. Böyle yapmakla, hem vakit zayi edilmiş hem de yapılması gereken vecibeler yerine getirilmemiş olacaktır.

Kuşeyrî, farzlar yapılmadan sünnetler ve nafilerle uğraşmanın, sünneti terk edip de nafilerle uğraşmanın beyhude olduğunu; Allah’ın, farz namazı eda edene kadar, nafile namazı kabul etmeyeceğini ifade etmiş³¹ ve şu hadisi de delil olarak vermiştir: “Üzerinde farz namaz ifası olup ta nafile namaz kılanın durumu, doğum anı yaklaştığında (çocuğunu) düşüren hamile bir kadın gibidir. Artık o, hamile de değildir, çocuk sahibi de değildir.”³²

Muhammed Mâzî, seyr ü sülûk’a giren müridin başlangıçta dikkat etmesi gereken hususları ve aşmaması gereken sınırları belirlemiş; bu hususlara dikkat eden müridin, vaktin gerektirdiği şeyleri daha kolay bilebileceğini ifade etmiş ve açıklamalarda bulunmuştur.

³⁰ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 56, 57.

³¹ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-Mensûre*, vr. 53a; Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-Mensûre*, (thk. ve tercüme. M. Mansur Gökcan), s. 134.

³² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 2003, IV, s. 558.

1.1. Seyr ü Sülûk'un Başlangıcında Sâlikin Dikkat Edeceği Hususlar

Muhammed Mâzî, seyr ü sülûkun başlangıcında; nefsi, Allah'ı, Allah'ın hükümlerini bilmek gerektiğini söylemiş, ikinci olarak da; amellerde niyetin halis olması ve şeriata göre eda edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre mürid; ameli Allah'ın yardımıyla yaptığına sevinmeli ve kendisini bu amelde kullandığı için de Allah'a şükretmelidir. Mürid, ameline güvenmemeli, bütün amellerini Allah için yapmalı, Allah'a doğru bir şekilde teveccüh etmeli, halvette veya insanların önünde amel etmekten dolayı nefsinde bir sevinç bulundurmamalıdır. Eğer, halkın önünde canlanır ve halvette tembelleşirse, bu durumda iki halde de nefsiyle mücadele etmesi ve halktan uzaklaşması gerekir. Yoksa iki durumda da kendisine menfaat sağlamak için çalışan bir işçi gibi olur. Sâlik ancak, toplum önünde ve halvette yaptığı iş eşit olursa halkı kendisi ile ilgili bir şüpheye düşmekten ve kendi yolunu izleyerek bir harama düşmekten korur.³³

Mürid, insanların kötülüklerine, kusurlarına ve avretlerine gözünü kapamalı; şeriatın gerektirdiği iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek dışında, farzlardan sonra nafilelerde yarışmalı ve tembellik anında, zor da olsa vacip amelleri vaktinde yerine getirmek için nefsini yenmelidir. Mürid, hikmet sırları ve ilim kapıları açılana kadar Allah'a teslimiyet göstermelidir. Öncelikle cidalı terk etmelidir. Çünkü cidal, bu'd uçurumu ve vuslatın kesilme kapısıdır. Müridin, zalimi veya bidat sahibini terk etmesi, onu Hakk'a döndürmek için cidal etmesinden daha hayırlıdır. Çünkü cidal, saptıran bir bidattir. Şerden de hayır gelmez.³⁴

Bu durum, "Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? dediler. Bunu sana ancak tartışma için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur."³⁵ ayetinde ve "Allah bir kavme kızarsa, onlara cidal verir."³⁶ hadisinde açıkça ortaya konulmuştur.

Müridin öncelikle kendisini, Allah'ı ve hükümlerini tanıması önem arz etmektedir. Kim olduğunu, nereden geldiğini ve nereye gideceğini bilmek, hayat yolculuğuna ve seyr ü sülûka doğru bir başlangıç yapmak demektir. Amellerin şeriata uygun bir şekilde ve ihlasla yapılması da öncelikli konular arasındadır.

³³ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 57.

³⁴ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 57.

³⁵ Zuhruf, 43/58.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Mektebetü'l-meârif, Riyad, 1417/1996, İctinabü'l-bidâi ve'l-cedel, 7.

Amellerin şeriata uygun bir şekilde yapılması fikhın alanına, ihlasla ve içtenlikle yapılması ise tasavvufun alanına girmektedir.³⁷ Amellerin makbul olması için her iki hususa da riayet edilmesi gerekmektedir. Ameline güvenmemek ve amelini Allah'ın lütfu sayesinde yaptığının şuuruyla şükretmek de başlangıçta idrak edilmesi gereken hususlardandır. Ameli, halk için veya bir menfaat için değil de, sadece Allah rızasını amaçlayarak yapmak, yalnız bulunduğu yerlerde de halkın içinde de bu amaç doğrultusunda hareket etmek gerekmektedir. Mürid, halkın kusurlarını görmemeli, iyiliği emredip kötülüğü nehyetmeli, fakat asla cidale girmemelidir. Cidalden, kavgacı olmaktan ve münakaşa etmekten kaçınmak, tebliğ metodunda da en öncelikli konulardandır. Münakaşa, tebliğ edilmesi düşünülen kimsenin nefsinin kabarmasına, akılla değil, hisle ve gururla hareket etmesine sebep olacaktır. Böyle davranmanın neticesi, kazanmak değil hasım sahibi olmaktır. *“Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın, şayet kaba ve katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi.”*³⁸ ayetinde belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in tebliğ metodu, cidal/münakaşa ve sertlik değil yumuşak davranmak ve hoşgörülü olmaktır.

1.2. Sâlik'in Sınırlarını-Haddini Aşmaması

Muhammed Mâzî, başlangıçta sâlikin dikkat etmesi gereken hususları belirttikten sonra ona şu ifadelerle birtakım sınırlar çizmiştir:

Ey tarikata intisab eden kimse! Seninle, ulaşmak istediğin amacın ve sevdiğin arasındaki mesafe, ne az, ne çok, ne eksik ve ne de fazladır. Bu, mesafeleri belirli ve saniyeleri sayılı olan ömrünün süresidir. Ömür kısa, ulaşılacak istenilen şeyler yücedir. Eğer kendi hazineni korumak ve kendin için biriktirdiğin şeylerin hayrı için bir kimseyi kendi evinin dışındaki bir yere koyarsan, Allah seni kendisinden uzaklaştırmakla, sevabını azaltmakla ve bilmen gerektiğinden cahil olmakla cezalandırır. Zamanı geri getirmek ve hatanı telafi etmek için en değerli şeyi harcarsan da bu mümkün değildir.³⁹

Sâlikin ulaşmak istediği uhrevî nimetler ve Rabbi ile kendisi arasındaki mesafe ömrü kadardır. Yaşanmakta olan zaman uzunmuş gibi algılansa da geçen ömre bakıldığında zamanın kısa olduğu anlaşılacaktır. O halde öncelikle vaktin

³⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâma Giriş*, çev. Camal Aydın, Ankara, 1996, s. 110.

³⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

³⁹ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 58.

kıymetini bilmek ve her anı iyi değerlendirmek gerekmektedir. Dikkat çekilen diğer husus; kendi menfaati için başkasına zarar vermemek ve onun hukukunu çiğnememektir. Aksi davranışlar, sevaptan ve marifetten mahrum kalmanın yanında kurbu engelleyerek Allah'tan uzaklaşmaya yani bu'd'a sebep olacaktır. Bu durumda, "vakti zayi etmemek" ve "başkasının hakkını, hukukunu çiğnememek", Allah'a ulaşmak için gayret gösteren sâlikin dikkat etmesi ve aşmaması gereken sınırlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Muhammed Mâzî, "Ev temel üzerinde inşa edildiği gibi, nefsin özellikleri de birbiri üzerinde sıralanmıştır. Vaktin zayi edilmesi, bundan sonraki vakitlerde bazı amellerin reddedilmesine neden olabilir."⁴⁰ demiştir.

Muhammed Mâzî'ye göre; kalp, iki göz, dil, koklamak, tatmak, dokunmak, karın ve ferç, içinde vakitlerin sırlarının bulunduğu hazinelerin anahtarlarıdır. Eğer nefis; hevasıyla, hazlarıyla, tamahla, tûl-i emelle, gururla, dünya süsüyle, dünyada yükselme sevgisiyle ve ahireti unutmakla meşgul olursa bu anahtarlar şer kapılarını açar. Böylece mürid kendi nefsine şer kapılarını açmış olur ve seyri durur. Kendisi ile ulaşmak istediği şey arasındaki mesafe doğduğu günkü gibi olur. Ömür defteri de gurur ve kötülüklerle kararmış olarak kapanır. O da, cahilliğinden dolayı göç çağrısı (ölüm) yapılanaya kadar iyi bir iş/amel yaptığını zanneder. Ölüm vakti geldiğinde, dünyadan bu şekilde ayrıldığına pişman olur ve karşılaşacağı şeylerden korkar. Bu da evliyanın yolu değildir."⁴¹

Kalp ve diğer organlar, içinde vakitlerin sırlarının bulunduğu hazinelerin anahtarları olarak ifade edilmiştir. Nefs, hevasıyla ve dünyevî istekleriyle iştigal ederse, vaktin nefse hizmetle geçirilmiş olacağı ve bu anahtarların şer kapılarını açacağı anlaşılmaktadır. Kalbi ve diğer uzuvları nefse teslim etmenin, vakti nefse hizmetle geçirmenin, vuslatı engelleyeceği ve sâlikin seyrini durduracağı görülmektedir.

Muhammed Mâzî, şu ifadelerle evliyanın yolunun ne olduğunu açıklamıştır:

Allah'ın velisinin maksadı; kasr-ı emel, Allah'ın hükümleri, Allah ve resulü olmalıdır. Bunlar da anacak ilim ve amelle gerçekleşir. Velî, böylece

⁴⁰ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 58.

⁴¹ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 58.

bütünüyle Allah'a yönelir, nefsinin Allah'a yaklaşmak, rızasına ulaşmak ve rızasını kazanmakla meşgul eder. Bütün vazifelerinde Allah'ın istediği gibi hareket eder. Davranışlarında, kendisinin ve ailesinin her durumunda Allah'ın iradesini gözetir. Böylece bunların hepsi de Allah'a ibadet olur ve sâlik bunlarla kurb derecelerine yükselir. Allah'ın sevgisini kazanır; kalbinin, Rabbine bağlı olmasından dolayı, aldığı nefes, dünyadaki işleri, yemesi, içmesi, uykusu bile ibadet ve kurbiyet sayılır.⁴²

Allah'tan başka maksadı olmamak, Allah'a ve resulüne mutlak itaat, dünyaya bağlanmayarak kasr-ı emel sahibi olmak, nefsinin Allah'a ve rızasına ulaşmakla meşgul etmek, ilim ve amel sahibi olmak, dîni veya dünyevî bütün işlerde Allah'ın iradesine uygun şekilde davranmak, velînin özellikleri ve kurbiyetin şartları olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir anlayış ve yaşayışla yapılan dünyevî işlerin de ibadet sayıldığı ve kurbiyet sebebi olduğu görülmektedir.

Makalemiz, "Nefs cevherinin Saflaştırılmasının Vuslattaki Fonksiyonu" üzerine olduğu için öncelikle nefsi tanımlamayı ve hakkında kısa bilgiler vermeyi uygun görüyoruz.

2. Nefs Kavramı

Nefs kelimesi; ruh, öz, can, zât ve hayat anlamlarına geldiği gibi; beden, ceset, kan, akıl, bir şeyin aynısı-kendisi, istek ve arzu gibi anlamlara da gelmektedir.⁴³ Sözlüklerde, nefsin hem beden hem de ruh anlamına geldiği görülmektedir.

Gazâlî'ye (ö. 505/1111) göre; kalp, ruh ve nefis farklı anlamlara gelmekle birlikte; "bilen ve idrak eden bir latife" olmaları yönüyle aynı anlamı taşımaktadırlar. Nefs, insandaki şehvet ve öfke kuvvetini kapsayan bir anlam ifade eder. Nefs-i emmare'den kastedilen şey de bu nefis olup kötülenmiştir. Nefs, aynı zamanda; insanın nefsi yani zatı, Allah'ı ve akledilen şeyleri idrak eden hakikat anlamına da gelmektedir ki bu nefis de övülmüştür.⁴⁴

⁴² Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 58, 59.

⁴³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 818; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, VI, s. 4500; Ahmed el-Âyid ve Diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Arabîyyi'l-Esasi*, s. 1216; Halil el-Curra, *Lârûs*, s. 1216.

⁴⁴ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsi, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-V, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1967, III, s. 4, 5, 6; nefis ve ruh konusunda bkz. Osman Türer,

Cürçânî (ö. 816/1413), "Nefs, hayat ve his kuvvetleriyle hareket edebilen latif bir cevherdir. Filozoflar buna hayvânî ruh derler."⁴⁵ diyerek nefsi tanımlamıştır.

Türker'in naklettiğine göre; "Filozoflar, nefsin bitkilere ve hayvanlara canlılık veren manevi bir cevher olduğunu belirtmişlerdir. Nefsle ruh arasında fark olduğunu söyleyenler olsa da bazı İslam filozofları fark görmemişlerdir. Batılı filozoflardan Eflâtun'a (m. ö 347) göre, nefis manevî bir cevherdir. Aristo'ya (m.ö. 322) göre, nefis 'canlı cismin ilk yetkinliği' ve cisimlerdeki sûrettir. İslam Filozoflarından Fârâbî'ye (ö. 339/950) göre ise, nefis mahiyeti bakımından manevî bir cevher, cisimle ilişkisi bakımından ise sûrettir."⁴⁶

Uludağ'ın naklettiğine göre; "Bazı kelâm âlimleri, nefsin latif bir cisim; Mutezile'den bazı kimseler, araz; Gazâlî ise manevi bir cevher olduğunu kabul etmiştir. Bir bedende bir nefis olduğunu kabul edenler olduğu gibi birçok nefis olduğunu kabul edenler de vardır. Emmare, levvâme ve mutmainne, tek olan nefsin sıfatları olarak kabul gördüğü gibi nefsin çeşitleri olarak da kabul görmüştür. İbn Arabî'ye göre insan; beden, nefis ve ruhtan oluşmuştur."⁴⁷

Muhammed Mâzî'ye göre; "Nefs, insanın cevheridir. İnsan denen varlık nefis ve bedenden müteşekkildir. Beden; deri, sinir, damar, kemik, kan ve etten oluşur. Nefs ise, nûranî, ruhanî ve semâvî bir cevherdir. Eğer üzerine cehalet çökmemiş, kötü amellerle kirletilmemiş, bozuk ahlaklarla örtülmemiş ve batıl inançlarla saptırılmamışsa; duyularla, hissedilenlerin görüldüğü gibi letafetiyle melekût nurlarını görür. Nefs cahil olursa, kötü amellerle kirlenirse, düşük ahlaklarla örtülürse, bozuk inançlarla saptırılırsa ruhanî hakikatlerin idrakinden ve Allah'a ulaşmaktan uzak kalır. Ahiret nimetinden de mahrum bırakılır."⁴⁸ Nefs, bu sıfatlar üzere olduğu müddetçe özünü göremez, yüce makamları ve kutsî görüntüleri de müşahade edemez.⁴⁹

Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, Ataç Yayınları, İstanbul, 2015, s. 130, 131; Vahit Göktaş, Mahmud Sami Efendi Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri, Kalem Neşriyat, Ankara, 2018, s. 204-216.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî el-Hanefî, Mu'cemü't-Ta'rifât, thk. Muhammed Siddik el-Münşâvî, Dâru'l-fazilet, Kahire, ts., s. 97, 98.

⁴⁶ Ömer Türker, "Nefs", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2006, XXXII, s. 529-531, ss. 529-531.

⁴⁷ Süleyman Uludağ, "Nefs", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2006, XXXII, s. 526-529, ss. 526-529; nefsin mertebeleri konusunda bkz. Kadir Özköse (ed.), Tasavvuf El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 341.

⁴⁸ Muhammed Mâzî, Meâricü'l-mukarrabîn. s. 60.

⁴⁹ Muhammed Mâzî, Meâricü'l-mukarrabîn. s. 60.

Muhammed Mâzî'ye göre; kâmil akıl, nefsin hakikatini idrak etmekte ve sınırlarını çizmekte aciz kalmıştır. Çünkü o, Allah'ın emrindedir. Nefs, insanlığın başlangıcından beri araştırma konusu olmuştur. Müslüman ve mütekaddim hükemanın çoğu onun bir cisim veya bir âraz olmadığı görüşündedir. Bu bakımdan, nefis ne cisim, ne cisimden bir parça, ne de ârazdır.⁵⁰

Muhammed Mâzî'nin, "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."⁵¹ ayetine dayanarak, "Çünkü o (nefs), Allah'ın emrindedir." demesi, onun, nefsi, "ruh" olarak da ifade ettiğini göstermektedir.

Muhammed Mâzî, şu ifadelerle nefsin kalıp ve işlevinin, vücudun kalıp ve işlevinden farklı olduğunu açıklamıştır:

İnsan vücudu, ilmi duyular vasıtasıyla öğrenir. Dokunarak iştihak duymak, intikam sevgisi ve bedenî şehvetler gibi. Nefs, bedenî şehvetlerden uzaklaşıp zatı ile yalnız kaldığında gücü ve kemâli artar, doğru görüşlerle ve gerçek ilimlerle güzelleşir. Böylece nefsin kalıbının ve cevherinin, vücudun kalıbından farklı olduğu ve onun en yüce cevher olduğu anlaşılır. Nefsin, melekût sırlarının keşfolması gibi, duyu organlarından almadığı, kendisine has ilimleri vardır. Çoğu zaman duyu organları ve his, bazı şeyleri hakikati dışında görür ve nefis onları gerçeğe yönetir. Gözün, güneşi küçük görmesi ve suya konulan direği eğri görmesi gibi. Bütün uzuvlar hata yapar, ancak nefis onları hatadan döndürür. Bütün bu bilgiler de histen değil, ancak nefsin ta kendisindedir. Bu sebeplerden dolayı nefsin; cisim, cisimden bir parça veya âraz olmadığına hükmedilmiştir.⁵²

Burada, Muhammed Mâzî'nin, nefsi, ruh olarak da ifade ettiği görülmektedir. İnsan vücudu çamurdan, ruhu/nefsi ise Allah'tandır. Vücudun yapısı maddî, ruhun/nefsin yapısı ise manevidir. Ruh/nefs, bir cisim veya araz olmayıp Allah'ın üflediği yani kendisinden kaynaklanan bir cevherdir.⁵³ Nefsin, duyu organlarını yanlış algılamalardan koruması, cevherini idrak ettiği zaman da uzuvları hevasından ve isyandan koruyacağını ve itaate sevk edeceğini

⁵⁰ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 61.

⁵¹ İsrâ, 17/85.

⁵² Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 62, 63.

⁵³ Nisâ, 4/171.

göstermektedir. Nefs cevherinin, kötü ahlakla ve kötü amellerle kirlenerek üzerinin örtülmesi onun Allah'tan uzak kalmasına sebep olmaktadır. Allah'a ulaşmak için, üzerini kapatan günah kirlerinden temizlenmesi, arındırılması ve cevherinin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

3. Nefsin Güçleri/Kuvvetleri

Muhammed Mâzî, "Nefs birdir ve onun üç gücü/kuvveti vardır." diyerek nefsin kısımları yerine, "nefsin güçleri/kuvvetleri" şeklinde bir isimlendirme yapmış ve nefsin güçlerini de Nefsü'l-melekiyye veya nefsü'n-nâtika, nefsü's-sebeiiyye veya nefsü'l-gazabiyye, nefsü'l-behîmiyye (hayvanî nefis) veya nefsü's-şehvâniyye olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutmuştur.⁵⁴

Muhammed Mâzî, nefsin tezkiyesi bölümünde ise; âlimlerin, nefsi, "kudsî, melekî, hayvanî, nebâtî ve cemâdî" olmak üzere beş tür halinde ele aldıklarını belirtmiş, bunların her birini tanıtmış ve nasıl tezkiye edileceklerini açıklamıştır. Buradaki melekî ve hayvanî nefis türlerinin, nefsin güçleri arasında da yer aldığı görülmektedir. Bu tespit, onun diğer tasnifleri de kabul ettiğini ve onlardan istifade ettiğini ortaya koymaktadır.⁵⁵

Muhammed Mâzî'ye göre; nefsü'l-melekiyye, nefislerin en yücesi ve en kâmilidir. Melekî nefis denildiğinde, nefsten murad nefsü'n-nâtikadır. O, tanıtılmak istediğinde, hakikati değil de hakikatine yakın olan bir şeyle tanıtılır. O, Allah'ın emrinden ruhanî, nuranî ve semavî bir cevherdir. İnsan, gerçek anlamda ancak melekî nefisle kâmil olur. Çünkü kul, onunla meleklerle ortak ve hayvanlardan farklı olur. İnsanların en kâmil ve en şerefli, melekî nefsin kendisinde kâmil olduğu kimsedir. Fakat diğer iki nefsten birinin ona galip gelmesi ise onu insanlık rütbesinden düşürür.⁵⁶

⁵⁴ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 63, 64.

⁵⁵ Kaynaklarda, nefsin türleri ve makamları olarak da tasnifleme yapıldığı görülmektedir. Bu tasnifleme göre nefsin türleri; nefs-i nâtika, nefs-i kudsiyye, nefs-i küllî, nefs-i cemâdî, nefs-i nebâtî, nefs-i hayvanî ve nefs-i insânî'dir. Nefsin makamları ise; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, marziyye ve kâmilidir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 368, 369; ayrıca nefis konusunda bkz. Kâşânî, *İstilahatü's-Sufiyye*, s. 95, 96; Kuşeyri, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, s. 164; Serrâc, *el-Luma fi Tarihi'l-Tasavufi'l-İslami*, (İslam Tasavufu), çev. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996, s. 555, 556; Hucviri, *Keşfu'l-Mahcub*, s. 309-314; Hayri Kaplan, , *İslam Düşünürlerine Göre Nefs*, (Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995), s. 58.

⁵⁶ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 64.

Burada, melekî nefsin, “Allah’ın emrinden ruhanî, nuranî ve semavî bir cevher” olduğu tespiti, daha önce nefsin ruh olarak ifade edilmesine açıklık getirmektedir. Bu durum, nefsin bizatihi ruh olmadığını, fakat melekî nefsin ruhânî olduğunu yani Allah’ın emri olan ruha tabi olduğunu göstermektedir. Nefsin ruhanî yönü olduğu gibi gazabî ve şehvânî yönünün de olması bu tespiti teyit etmektedir.

Gazâlî; ruh ve nefsin, ‘bilen ve idrak eden bir latife’ olmaları yönüyle aynı anlamı taşıdıklarını söylemiş; nefsin, hem insandaki şehvet ve öfke kuvvetini kapsayan bir anlam taşıdığını hem de Allah’ı ve akledilen şeyleri idrak eden hakikat anlamına geldiğini açıklamıştır.⁵⁷ Burada Gazâlî’nin de, nefis ve ruha aynı anlamı yüklediği, nefsin hem ulvî (ruhanî) yönüne hem de gazabî ve şehvânî yönüne işaret ettiği görülmektedir.

Muhammed Mâzî, nefsin, meleklerin makamları ve hayvanların çeşitleri miktarınca farklı mertebeleri olduğunu söylemiş, iblisten daha şerli ve hayvanlardan daha aşağı seviyede insanlar olduğunu belirtmiştir. Nefsin temizleyen kimsenin vücudunun salih amellerle ve temiz ahlaklarla güzelleşeceğini ve melekût âlemlerinde meleklerin makamına benzer makamlara yüceltileceğini açıklamıştır.⁵⁸

Muhammed Mâzî’ye göre; behimî/gazabî ve şehvânî nefse sahip olanlardan bazıları daha da alçalır. Öyle ki, emelleri sadece yemek, içmek, giymek ve cima gibi şehvetler ile sınırlanır. Behimî nefislerinin güçlü olmasından dolayı şehvetleri onları çeker ve günah işlemekten uzak duramazlar. Fakat onlarda az da olsa melekî nefis kalır. Çirkin işleri ve rezillikleri yaparken utanarak ve gizlenerek yaparlar. Melekî nefis tamamen yok olduğu zaman onlarda hayâ da yok olur ve hayvanların yaptığı gibi çirkin işleri açıkça yaparlar. Allahtan korkmadan ve halktan utanmadan O’nun yasaklarını işlerler.⁵⁹

Muhammed Mâzî’nin, nefsin kısımları veya mertebeleri yerine nefsin güçleri ifadesini kullandığı görülmektedir. Nefsin tek olduğu, güçlerinin ise melekî, gazabî ve şehvânî olmak üzere üç olduğu belirtilmiştir. Melekî nefis, nefsin en kâmil halidir. Gazabî ve şehvânî nefste az da olsa melekî nefsin kalması, bu nefislerin melekî nefse tabi olabileceğini ve dönüşebileceğini göstermektedir. Melekî nefsin de

⁵⁷ Gazâlî, *İhyâu ulûmi’-d-dîn*, III, s. 4, 5, 6.

⁵⁸ Muhammed Mâzî, *Meâricü’l-mukarrabîn*. s. 64.

⁵⁹ Muhammed Mâzî, *Meâricü’l-mukarrabîn*. s. 64.

sabit olmadığı, gazabî veya şehvânî nefsten birinin kendisine galip gelmesi halinde onların seviyesine düşebileceği anlaşılmaktadır.

4. Nefsin Faziletleri ve Rezaletleri

Muhammed Mâzî, nefsin faziletleri ve rezaletleri olduğunu belirtmiş ve nefsin faziletlerle veya rezaletlerle meşgul eden kimselerin akıbetini şu ifadelerle açıklamıştır:

Her mevcudun kendisine has işi, ulaşacağı bir kemâlât ve Allah'ın kendisine has kıldığı bir menzili vardır. Eğer bulunduğu yerde bir kusur işlerse daha aşağı seviyelere düşer. Allah'ın yardımıyla kendisinden özel ameller sadır olursa Allah onu kemâle erdirir ve böylece iki dünya saadetini de elde eder. Allah'ın dininden ayrılır da kendisinden şehvet, haz ve şehvet için yapılan fiiller sadır olursa, hayvanlar, pis kimseler ve şeytanlar ona ortak olur. Eğer nefs tezkियesi ile meşgul olursa Allah, onu kurratü'l-ayn (göz nuru) mertebesine yüceltir. Ona, hiçbir beşerin kalbine gelmeyen, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir gözün görmediği bakî nimetleri ve güzel yüzünü görmeyi bahşeder. Kimi, çirkin şehveti, şerefli ve sonsuz mevhibeleri kazanmaktan alıkoyarsa; rezilliklerle ve seviyesiz şeylerle sevinirse, nefsin Allah'ın gazabına hazırlanmış olur.⁶⁰

Allah'ın, ahsen-i takvim üzere yarattığı ve kemâlatlar verdiği insanın, işlediği günahlar ve kusurlar sebebiyle bu ulvî makamından uzaklaşarak hayvanların seviyesinden daha aşağı seviyeye (esfel-i sâfilîn'e) düşeceği görülmektedir. Böyle bir akıbetle, insan üzerinde behimî ve şehvânî nefsin hâkim olmasının rolü olduğu âşikardır.

Muhammed Mâzî'ye göre hayır; Allah'ın emrettiği şeyi seçerek onunla amel etmede ve rıza göstermededir. Şer ise; Allah'ın yasakladığı şeyi seçerek ondan lezzet almada ve tövbeden gafil olmadadır. Müslümanların tek bir beden olabilmesi için, her birey diğerlerine yardım etmek ve ortak mutluluğu elde etmek için uğraşmalıdır. Her birey, tüm bedenini iyiliği için çalışan birer uzuv gibidir. Bir uzvun mükemmel ve mutlu olması diğer uzuvların mükemmelliğine ve mutluluğuna bağlı olduğu gibi bir Müslümanın mutlu olması da diğer Müslümanların mutluluğuna bağlıdır. Bu

⁶⁰ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 65.

nedenle şeriat, insanları birbirlerini sevmeye zorlamış, nefret etmeyi, düşmanlık ve kötülük yapmayı ise yasaklamıştır.⁶¹

Allah'ın emirlerine muvafakat ederek yapılan amellerde hayır, muhalefet ederek yapılan amellerde ve tevbeden kaçınmakta şer olduğu görülmektedir. Müslümanların birbirini sevmesi ve birlik olması emredilirken; birbirine düşmanlık etmesi ve tefrikaya düşmesi de yasaklanmıştır. Kur'ân'da, "Hep birlikte Allah'ın ipine sınıklı sarılın, parçalanmayın."⁶² "Allah'a ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekışmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider."⁶³ buyrulurak, müslümanların gücünün birliğe ve kardeşliğe, dağılıp yok olmalarının da düşmanlığa ve tefrikaya bağı olduğu vurgulanmıştır. Hz. Peygamber de, bir vücudun organları gibi olan mü'minlerin birbirini koruması⁶⁴ ve bir binanın tuğlaları gibi birbirlerine bağı olmaları⁶⁵ gerektiğini belirterek güçlü olmanın birlik ve beraberliğe bağı olduğunu ifade etmiştir.

4.1. Nefsin Faziletleri

Muhammed Mâzî, nefsin faziletlerinin ve rezaletlerinin akıbetinden genel olarak söz ettikten sonra nefsin güçlerinin özelliklerini ve nefsin faziletlerini açıklamıştır.

Ona göre; nefsü'l-melekiyye veya nefsü'n-nâtıka; kendisiyle hakiki ilimlerin elde edildiği; Allah'ı tefekkür etme ve tanıma arzusunun gerçekleştiği bir güçtür. Nefsü's-sebeiiyye veya nefsü'l-gazabiyye; içerisinde öfke, büyüklük, tahakküm ve tasallut eğilimi bulunan güçtür. Nefsü'l-behîmiyye veya nefsü's-sehevâniyye; içerisinde şehvet, beden hazlarından olan yeme, içme ve cima isteği olan güçtür. Nefsin güçlerinden biri kuvvetlenirse diğerine zarar verir ve onun görevini iptal eder. Bazı kimseler, şehvânî nefsi güçlendiğinde, iğrençliğinden ve suçları açıkça işlemesinden dolayı hayvanlardan daha düşük bir seviyeye düşer. Bazı kimseler, gazabî nefsi güçlendiğinde, zalimliğinden dolayı vahşi hayvanlardan daha zararlı bir

---

⁶¹ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 65.

⁶² Âl-i İmrân, 3/103.

⁶³ Enfâl, 8/46.

⁶⁴ Buhâri, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

⁶⁵ Müslim, Birr, 65.

seviyeye gelir. Bazı kimseler de, melekî nefsi güçlendiğinde ve galip geldiğinde, insan soyundan ayrılır, ahlakı ve davranışları ile meleklere benzer.⁶⁶

Allah'ın ve Peygamber'in emrettiği gibi; "İşlerin en hayırlısı orta halli olanıdır."⁶⁷ Melekî nefis, işlerinde "orta yolu" tutar; ahlak, görüş, ibadet ve inanç gibi hususlarda sadece Allah'ın ve Peygamber'in sevdiği şeyleri seçer. Her nefsin, fazilet kaynağı olan ve kendisiyle güzelleştiği bir kemâl noktası vardır. Faziletler; melekî, şehvânî ve gazabî nefsin fazileti olmak üzere üç kısımdır:

Melekî nefsin fazileti, ilim ve hikmettir. Melekî nefsin hareketi mutedil ve kendinden olur, içerisinde cehalet olmayan doğru marifetlere de iştiağ duyarsa, kendisinden "ilim ve hikmet" fazileti doğar. Şehvânî nefsin hareketi mutedil olur, melekî nefse yönelir ve hevasına düşkün olmazsa, kendisinden "iffet ve cömertlik" doğar. Gazabî nefsin hareketi mutedil olur ve melekî nefse uyarsa, kendisinden "hilm ve cesaret" fazileti doğar. Nefisler denkleştiği ve melekî nefis güçlendiği zaman bu üç fazilet ortaya çıkar. Durum böyle olunca da, faziletlerin en kâmil ve en yücesi olan dördüncü fazilet ortaya çıkar ki o da "adalet" faziletidir. Buna göre faziletin dört kısım olduğu da söylenebilir. Dördüncü fazilet olan adalet, bütün hayırları kapsar. Onun elde edilmesiyle de kişi mutluluğu elde eder ve başkasıyla değil de onunla övünür.⁶⁸

Bir kimse, atalarıyla, Allah'ın kendisine sunduğu iyilik ve kemâlâtlarla övünürse, bu faziletler gerçek fazilet olmaz. İlim, eğer başkasına fayda verebiliyorsa fazilettir. Cesaret, eğer dini, güçsüzleri, namusu koruyabiliyor ve cezaları uygulayabiliyorsa cesarettir. Cömertlik, eğer mal şeriata göre verilirse, Allah rızası için salih, takva sahibi kimselere ve ilmiyle amel eden âlimlere verilirse cömertlik sayılır.⁶⁹

İlk bakışta melekî nefsin faziletli, gazabî ve şehvânî nefsin ise faziletli olmadığı intibâ edinilebilir. Faziletin temelinde, "orta yolu tutmanın ve mutedil olmanın" bulunduğu görülmektedir. Bu özellik, melekî nefsin özelliği olup onu Allah ve Resulünün yolundan ayırmamaktadır. Eğer gazabî ve şehvânî nefis de

⁶⁶ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 65, 66.

⁶⁷ Bakara, 2/143; Furkan, 67; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Musannef*, I-VII, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1409/1988, VII, 179; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VIII, 519; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya*, I-X, Daru'l-kütübü'l-Arabî, Beyrut, 1409/1988, II, 286.

⁶⁸ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 66.

⁶⁹ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 67.

mutedil ulursa, onlar da meleki nefse tabi olacaklar, Allah ve Resulünün yoluna gireceklerdir. Bu durum, orta yolu tutmanın ve mutedil olmanın, nefsin bütün güçlerinin faziletli olmasını sağladığını ortaya koymaktadır. Nefs-i emarenin eğitilerek levvâme, mutmainne, râziyye, marziyye ve kâmile haline yükselebildiği gibi gazabî ve şehvânî nefsin de melekî nefse tabi olması ve onun seviyesine yükselmesi mümkün görülmektedir.

Faziletlerin Tanımı

Muhammed Mâzî, nefsin güçlerinin her birinin faziletleri olduğunu belirttiikten sonra bu faziletlerin tanımlarını da yapmıştır.

1. Hikmet; melekî nefsin faziletidir. Hikmet, ilahî ve insanî işleri bilmek, işleri şeriata ve akla göre yapmaktır.

2. İffet; şehvânî hissin faziletidir. İffet, Allah'ın zatını severek ve hükümlerini yücelterek organları şer'î yasaklardan korumak; küçük ve büyük işlerde tam bir mücadele serdederek Allah'ın emirlerine ters düşmemektir. Böylece nefis fitratına döner ve kişi, şehvetine değil de Allah'ın zatına kulluk yaparak hürriyete kavuşur.

3. Cesaret; gazabî nefsin faziletidir. Bu durumda gazabî nefis; korku anında cesur olmak, büyük işleri yapmaya çalışmak ve büyük günahlara karşı sabretmek gibi şeriatın önemli konularında melekî nefsi önder tutar. Bütün bunları, sabrederek, hiç kimseden korkmayarak Allah'ın zatı ve rızası için yapar.

4. Adalet; bu üç faziletin güzelleşmesinden doğan nefsin faziletidir. Bu durumdaki nefis; Allah'ı sever ve O'nun rızasını arzular; Allah sevgisiyle ve ahlakıyla süslenmiş olması sebebiyle önce kendisine sonra da başkasına karşı insafli olur. Bu zikredilen faziletlerin altında da birçok fazilet vardır.⁷⁰

Mutedil olmanın ve melekî nefse tabi olmanın, gazabî ve şehvânî nefsin, rezillikleri terk ederek fazilet sahibi olmalarına yol açtığı görülmektedir.

---

⁷⁰ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 68.

4.2. Nefsin Rezaletleri

Muhammed Mâzî, gazabî ve şehvânî nefsin rezaletlerinin nasıl faziletlere dönüştüğünü izah ettikten sonra bu iki nefsin rezillikleri hakkında genel bir değerlendirme yapmıştır.

Ona göre; daha önce de belirtildiği gibi fazilet dört bölüme ayrılır. Rezilliğin temeli; cehalet, aç gözlülük, korkaklık ve zulüm olmak üzere dört tanedir ve bunlar faziletlerin zıtlarıdır. Her türün altında da sayısız rezillik türleri vardır. Bunlar da; korkaklık, hüznün, öfkelenmek, kötü ahlak ve şehvânî aşk türleri gibi kendilerinden birçok illet türeyen nefsanî hastalıklardır.⁷¹

5. Nefsin Hastalıklarının Tedavisi

Muhammed Mâzî, nefsin faziletlerini ve rezaletlerini izah ettikten sonra şu ifadelerle nefsin hastalıklarının nasıl tedavi edileceği üzerinde durmuştur:

Doktorlar vücut hastalıklarından ne kadar çok bahsetmişlerse, ahlak âlimleri de nefsin hastalıklarından ve tedavilerinden o kadar çok bahsetmişlerdir. Nefs, yapısı ve mizacı itibarıyla; ya 'mutedil' ya da 'farklı' dır. Mutedil veya farklı olmak, fazilete ehil olmak veya olmamak bakımındandır. Mizaçları ve yapıları farklı olan nefisler, faziletlere kabiliyetleri olmayan, akıl ve anlama güçlerini kaybetmiş nefislerdir. Bu kişilerin her biri insan suretindedir, fakat zararlı davranışlarıyla ve ahlaklarıyla hayvanlara benzemektedirler. Mizaçları mutedil ve azaları uygun olan nefisler, ilim ve faziletlere ehildir. Onların en mükemmel ilacı; çocukları iyi amellere, faziletli sözlere alıştırarak dinin ruhunu kalplerine yerleştirmek; onları Allah'a Peygamberlere, kitaplara, sevap ve günaha inanan, elde edecekleri iyilik, hayır ve onuru muhafaza eden, şer ve kötülüklerden uzaklaşan kimseler olarak yetiştirmektir.⁷² Bu da, ancak Kur'an'ın talimatlarını ve Hz. Peygamber'in vasiyetlerini, okumakla, atalardan, âlimlerden ve hocalardan öğrenmekle mümkün olur. Unutkanlık ve gaflet anında da, çocuk aklının seviyesine göre etkileyici basit ibarelerle bunları hatırlatmak gerekir. Çünkü küçük günahlar büyüdüğünde, rezilliklerden bir rezillik olur. Hakiki deva ise, başkasına ibret olması ve

⁷¹ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 67.

⁷² Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 68.

fasidin önünü kesmek için şer'î hadleri uygulamaktır. Hakiki şifa ise, Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'in sünneti ve raşid imamların yoludur.⁷³

Nefs, yapısı ve mizacı itibariyle mutedil veya farklıdır. Nefsin mutedil olması, melekî nefse tabi olmaya ehil olması demektir. Bu durum diğer nefislerin de melekî nefis gibi fazilet sahibi olmalarına yol açmaktadır. Bu durumdaki nefislerin tedavi sisteminde çocukların iyi amellere ve güzel sözlere alıştırlarak eğitilmesi önem arz etmektedir. Bu eğitimde, çocukların seviyesine inmek, zorlama ve bıkkınlık vermekten kaçınmak, korkutmamak, isteyerek ve severek öğrenmeye teşvik etmek temel prensipler olarak karşımıza çıkmaktadır. "Ağaç yaşken eğilir" özdeyişinde ifade edildiği gibi, nefis hastalıklarının tedavisine çocukluktan itibaren başlanması, ileride karşılaşılabilecek kronik hastalıkların önüne geçmeye sebep olacaktır. İbret olacağı ve suç işlemenin önünü keseceği için suçluların cezalandırılmasının bir nevi tedavi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nefis hastalıklarının kesin tedavisinin ise Kur'an'da, hadislerde ve müridlerin öğretilerinde yer aldığı görülmektedir.

6. Nefs Tezkiyesi ve Kurtuluş

İnsanın hem maddî hem de manevî yönü vardır. Gerçek kurtuluş, her iki yönün de temiz olmasına bağlıdır. Beden temizliği önemli olduğu gibi, ruhun saf halini korumak ve nefis tezkiyesi de önemlidir. Bedenin kirli olması, bazı ibadetlerin yapılmasına mani olup Allah'ın huzuruna çıkmayı engellediği gibi; kalbin nefis kirine bulanmış olması da Allah'ın huzuruna çıkmayı engellemektedir.

Muhammed Mâzî'ye göre; kurtuluş, kemâlin en yükseğine, sonsuz saadete ve bütün emellere ulaşmaktır. Nefsini temizleyen kimseler kurtulmuş ve Allah'ın lütfu, keremi, yüce melekûtunu görmek, ruhaniyet âlemlerine yükselmek, Rabbanî ahlakla güzelleşmek, O'nun kutsal isimlerinin tecellileriyle süslenmek, yüce zatıyla ve yüce mertebelerle karşılaşmak gibi mevhibelere muhatap olmuşlardır.⁷⁴ Zikredilen mevhibelerin, sâlikin emelleri kapsamında olduğunu ifade etmek mümkündür.

Öncelikle nefsin kurtuluşu; kemâle, saadete ve emellere ulaşmak olarak genel bir ifade ile belirtilmiş; daha sonra da Allah'ın, nefsinin arındırılan kimselere bu

⁷³ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 69.

⁷⁴ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 73.

nimetlere ilaveten vereceği nimetler tek tek sayılmıştır. Kur'ân'da, "Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir."⁷⁵ buyrulur kurtuluşun günah kirinden temizlenmeye bağlı olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir.

Muhammed Mâzî'ye göre; beden arındırılması temizlikle, nefsin arındırılması ise, Hakk'ın huzuruna yaklaşmaktan alıkoyan engelleri aşmakla mümkündür. Bu engeller, itikatta, halde, amelde ve emelde bulunan engellerdir. Makam ve mertebelerin temeli hakiki itikada dayanır. Muhammed Mâzî'ye göre hakiki itikada; akılla, kâinatları izlemekle ve varlık mertebelerini keşfetmekle değil de Allah'a yakın bir ilimle inanan ve O'nun nuru ile nurlanan kâmil akılla ulaşmak mümkün olur. Akıl; mevcudatı mükemmel bir şekilde var edeni kanıtlamaya yol açabilir. Fakat O'nun kemâlini, cemâlini, celâlini, sevdiği sözleri, halleri ve ilimleri, farz kıldığı emir ve yasakları öğrenmeye yol açamaz.⁷⁶

Muhammed Mâzî'ye göre; mürid, itikadını Allah'ın kitabından, Hz. Peygamber'in sünnetinden ve Allah'ı yakînen tanıyan ariflerden almalı; imanını da, Kur'ân'da geçen ayetleri düşünerek ve anlayarak, kâinatın sırlarını ve Allah'ın görünen-görünmeyen hikmetlerini öğrenerek zenginleştirmelidir.⁷⁷

Kâmil aklın rehberliğinde Kur'ân'dan, hadislerden ve âriflerden alınan hakiki itikadın, imanın lezzetini tatmaya, ilahi nurları ve sırları müşahede etmeye, vuslata ermeye, huzur ve sükûna kavuşmaya sebep olacağı anlaşılmaktadır.

6.1. Nefislerin Kısımları ve Tezkiyeleri

Kur'ân'da; nefsinin isteklerini men eden ve nefsini temizleyen kimselerin mükâfatının cennet olduğu;⁷⁸ nefsin tezkiye edenlerin kurtuluşa erdiği⁷⁹ açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durum nefis tezkiyesinin önemini ortaya koymaktadır. Muhammed Mâzî, âlimlere göre nefsin; kutsî, melekî, hayvanî, nebâtî ve cemâdî olmak üzere beş kısım olduğunu belirtmiş, bunlar hakkında bilgi vermiş ve her birinin tezkiyesinin nasıl olacağını açıklamıştır.

⁷⁵ Şems, 91/9, 10.

⁷⁶ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 73; marifete ulaşmada aklın fonksiyonu için bkz. Muhammed Mustafa Çakmaklıoğlu, "İbnü'l-Arabî'nin Marifet Teorisi Açısından Aklın Değeri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, 3, 2016, s. 140-145, ss. 139-161.

⁷⁷ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 74.

⁷⁸ Tâ-hâ, 20/76.

⁷⁹ Nâziât, 79/ 40, 41; A'lâ, 87/14, 15.

6.1.1. Kutsî Nefs

Muhammed Mâzî'ye göre kutsî nefis; Hakk'ın, razı olduğu kimsenin yapısına kendi ruhundan üflediği nefistir. O yapı da, içerisinde büyük âlemi barındıran kâmil insanın vücududur. Bu nefis, her türlü işaret, sınır, resim ve ibareden arındırılmıştır. Halkın akli, bunların hakikatini, hikmetini ve sırlarını anlamaktan aciz kalmıştır. Ruh, Allah'ın emrinden olup Hz. Âdem'in yaratıldığı çamura⁸⁰ ve Hz. İsa'nın yaratılışında Hz. Meryem'e üflenmiştir.⁸¹ O, tertemizdir ve güneş gibi mülk, melekût ve ceberût âlemlerini aydınlatır.⁸²

Muhammed Mâzî, kutsî nefis ve ruh hakkındaki açıklamalardan sonra bu nefsin sahibi olan insan-ı kâmil'in bazı özelliklerini de şu ifadelerle açıklamıştır:

“İnsan-ı kâmil, Ahmedi velayetin mirasçısı ve Muhammedî vasıflarla muttasıf olan bir kimsedir. Bütün âlemler de ona hizmet etmek için yaratılmıştır. O, Allah'a samimi bir şekilde kulluk eden, Kur'ân'a kalpten inanan bir kuldür.”⁸³

Kutsî nefsin, Hak'tan kaynaklandığı; peygamberlere ve insan-ı kâmil'e has olduğu düşünüldüğü için temiz kabul edildiği, tenzilinden ve tezkiyesinden bahsedilmediği görülmektedir.

6.1.2. Melekî Nefs

Muhammed Mâzî, daha önce nefsin güçlerini; melekî, gazabî ve şehvânî nefis olarak tasnif etmiş ve bunlar hakkında da bilgi vermişti. Burada diğer âlimlerin tasnifine yer vermiş, daha önce açıkladığı nefisler hakkında ek bilgi vermiş, kutsî, nebâtî ve cemâdî nefsi de açıklamış ve nefislerin nasıl tezkiye edileceklerini izah etmiştir.

Muhammed Mâzî'ye göre melekî nefis; melekût âlemlerini idrak eden duyuların ufkunu aydınlatan, tecellîlerin sırlarını ve ilimlerin gizemliliğini ortaya çıkararak, güzel ahlak ve kâmil sıfatlarla güzelleştiren bir nurdur. Melekî nefis vücuda hâkim olduğu zaman insan melek gibi mükemmel olur. Çünkü melekler, ona fayda sağlamayı ve ondan zararı uzaklaştırmayı üstlenirler ve ona yüce bir makam

---

⁸⁰ Hicr, 15/29.

⁸¹ Nisâ, 4/171.

⁸² Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 74, 75.

⁸³ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 75.

hazırlarlar. Melekî nefis, diğer nefislere üstünlük sağladığı zaman onları idare eder ve işlerini üstlenir. Eğer diğer nefisler kendisine üstünlük sağlarsa, o zaman insan hayvandan daha aşağı ve şeytandan daha zararlı hale gelebilir.⁸⁴

Kutsî nefsin “ruh” olarak, melekî nefsin ise “nur” olarak ifade edildiği görülmektedir. Melekî nefsin, diğer nefislerin seviyesine düşebileceğinden; diğer nefislerin de melekî nefsin seviyesine yükselebileceğinden bahsedildiği halde, kutsî nefis için böyle bir durum söz konusu edilmemiştir. Kutsî nefsin tenzilinden söz edilmemesi, Hak'tan kaynaklanması ve bu nefsin tahsis edildiği peygamberlerin, insan-ı kâmil'in makamlarının kalıcılığı olması düşüncesinden olsa gerektir.

Melekî Nefsin Tezkiyesi

Muhammed Mâzî, bu nefsin tezkiyesinin; Allah'ın yardımına, din kardeşliğine, mutedil mizaca, dengeli vücuda, her türlü hastalıktan korunmaya, nefis hastalıklarını bilen mürşid ve ariflerle dostluk kurmaya bağlı olduğunu söylemiştir. Böylece diğer nefislerin engellenerek melekî nefse bağlanacağını ve Hz. Peygamber'in yolunda gitmek, halka iyi davranmak, Allah'a güvenmek, kurbiyet ve zikir gibi hususlarda yarışacaklarını belirtmiştir. Bu durumda melekî nefsin, melekûta yükselmek, kutsî huzuru arzulamak ve Hakk'ı tanımak gibi kendine has ameller yapmak için soyutlanacağını ve vücudun da kendisiyle birlikte hareket ederek emirlerine uyacağını açıklamıştır. “Bu konumdaki kişi, mukarrabînin kaynağına ulaşır, âlemlerin Rabbine kurbiyet mertebesini kazanır, Peygamberlere, sıddiklere, şehitlere, salihlere benzer ve Allah'ın ahlakı ile süslenmeye hak kazanır. O zaman fazlı geniş olan Allah, ona, içerisinde hakiki itikat, güzel ahlak, ibadet ve muamelat bulunan ruhundan üfler.”⁸⁵ diyerek melekî nefsin kazanımlarını ortaya koymuştur.

Melekî nefsin, gazabî ve şehvanî nefsin seviyesine düşme ve kirlenme özelliğinin olması, temizlenmesini gündeme getirmiştir. Temizlenmesinin ve makamını korumasının da bir takım şartlara bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu şartlar içerisinde; Allah'ın yardımı, mutedil mizaç, her türlü hastalıktan korunmak ve âriflerle dostluk kurmak öne çıkmıştır. Kazanımlar içerisinde de; tevekkül, kurbiyet,

⁸⁴ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 75.

⁸⁵ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 75, 76.

marifet, Hz. Peygamber'e tabi olmak, Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak, itikat, ibadet ve muamelatta kemâle ulaşmak öne çıkmıştır.

6.1.3. Hayvanî Nefs

Hayvanî nefis; gazabî ve şehvânî nefis olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Muhammed Mâzî, daha önce nefsin güçlerini; nefsü'l-melekiyye/nâtıka, nefsü's-sebeiiyye/gazabiyye, nefsü'l-behîmiyye/şehvâniyye olarak açıklamıştı. Önceki tasnifte, gazabî nefisle hayvanî nefsin ayrı kategorilerde oldukları halde; buradaki tasnifte, gazabî ve şehvânî nefis, hayvanî nefsin bölümleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gazabî nefis: Muhammed Mâzî'ye göre; gazabî nefis eğer melekî nefse tabi olursa, insana fayda sağlar ve onu zarardan uzaklaştırır; cesaret, sabır, nefis yüceliği, hilm, iyi amel işlemek ve hayır işlerinde zorluklara sabır etmek gibi şeyleri içerir. Fakat terbiye ve tezkiyeden uzaklaşır ve melekî nefse tabi olmazsa; korku, şaşkınlık, tedbirsizlik, saldırganlık ve zulüm gibi şeyleri içerir.⁸⁶

Şehvânî nefis: Muhammed Mâzî'ye göre; şehvânî nefis, eğer tezkiye edilir ve melekî nefse tabi olursa, onunla, iffet, hayâ, zühd, vera, emanet, haşyet, rehbet, rağbet, recâ ve faziletleri arzulamak gibi davranışlar elde edilir. Fakat terbiye ve tezkiye ihmal edilirse; onunla, şehvetlerde aşırılık, su-i zan, güvensizlik, hıyanet, düşmanlık, açgözlülük, aldatma, dolandırıcılık, zillet, korkaklık, hayâsızlık ve ahlaksızlık gibi kötü davranışlar elde edilir.⁸⁷

Muhammed Mâzî, bu iki nefsin şerde de fazilette de birleşebileceklerini söylemiştir. Eğer bu iki nefis şerde birleşirse; bundan insanı her türlü kötülüğe sevk eden şeytanî bir güç doğacağını, insanın hayvanlardan daha aşağı ve şeytanlardan daha zararlı hale gelebileceğini ifade etmiştir. Eğer bu iki nefis, fazilette birleşir ve melekî nefse yardım etmek için tek bir güç olurlarsa, Allah'a itaat ederek emirlerine riayet edeceklerini, kemâle ulaşana kadar yükseleceklerini, melekî nefis ile birleşeceklerini, Peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle, salihlerle birlikte Firdevs cennetine nail olacaklarını açıklamıştır.⁸⁸

⁸⁶ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 76.

⁸⁷ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 76.

⁸⁸ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 76.

6.1.4. Nebâtî ve Cemâdî Nefs

Bu iki nefis, daha önce nefsin güçleri arasında zikredilmemiş ve haklarında açıklama yapılmamıştır.

Muhammed Mâzî'ye göre; nebâtî ve cemâdî nefsin yapısı ve konumu; ziraat, terkip ve analiz, tıp ve veterinerlik ilimlerinde belirtilmiştir. İnsan toplumunun mutluluğu için de bu ilimlerin her biri kişiye özel kılınmıştır. Bu konuda daha fazla söze de gerek yoktur. Allah, “Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz.”⁸⁹ diyerek; Hz. Peygamber de “Mide bütün hastalıkların evidir, baş ilacı da perhizdir.”⁹⁰ diyerek tıp ilmini en kısa şekilde açıklamıştır. Muhammed Mâzî, bu hadisi anlayan ve uygulayan kimsenin, bedenini hastalıklardan koruyarak sağlıklı bir şekilde yaşayacağını belirtmiş ve Hz. Peygamber'in, Mukavkıs'ın (ö. 21/642)⁹¹ gönderdiği doktora söylediği şu sözlerle de bunu teyit etmiştir: “Biz ancak acıkınca yeriz, yediğimizde de doymayız.”⁹² Muhammed Mâzî, “Bu sağlık kuralları; İslam'a göre temizlikle, gece teheccüt namazı kılmakla ve sabah namazına erken kalkmakla birleştiği zaman Müslüman, tabibe ve ilaçlara ihtiyaç duymaz. Müslüman, haramdan uzaklaşır, emredilen orucu tutar, yemek çeşitlerini azaltır, kendi emeğinden yer ve israftan da uzaklaşırsa, sağlıklı ve mutlu bir şekilde yaşar.”⁹³ diyerek sağlık ve mutluluk konusundaki önerilerini ortaya koymuştur.

Hastalıktan korunmak, tedaviye ihtiyaç duymamanın ön şartıdır. Örnek verilen ayetlere ve hadislere bakıldığında koruyucu hekimliğin temel ilkelerinin verildiği görülecektir. Hz. Peygamber'in, tuvaletten sonra, yemekten önce ve sonra ellerin yıkanması,⁹⁴ dişlerin misvaklanması⁹⁵ gibi talimatlarıyla ve temizliğin imanın yarısı olduğu gibi uyarılarıyla da⁹⁶ bu ilkeleri desteklemek mümkündür. Modern tıp, mikropların eller vasıtasıyla ağıza ve oradan da mideye ve bağırsaklara ulaşarak tüm

⁸⁹ A'raf, 7/31.

⁹⁰ Hadis kaynaklarında bulunamadı. Fakat şu kitaplarda yer almaktadır: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubi, *el-İlâm bimâ fi dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm ve izhâri mehâsini dîni'l-İslâm*, thk. Ahmed Hicâzî, Dâru't-türâsî'l-Arabî, Kahire, ts. I, s. 298; Muhammed Rahmetullah b. Halilî'r-Rahmân el-Osmânî el-Hindî el-Hanefî, *İzhârü'l-Hak*, thk. Muhammed Ahmed Muhammed Abdülkadir, I-IV, er-Risâletü'l-âmme, Riyad, 1989, III, s. 784.

⁹¹ Hz. Peygamber'in İslam'a davet etmek için mektup gönderdiği Mısır genel valisi. Bkz. Nadir Özkuyumcu, “Mukavkıs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2006, XXXI, s. 137, ss. 136-138.

⁹² Hadis kaynaklarında bulunamadı. Fakat şu kaynaktan yer almaktadır: Eşrif Mülteka Ehli'l-Hadis, 52, 21 (<http://www.shamela.ws.3>)

⁹³ Muhammed Mâzî, *Meâricü'l-mukarrabîn*. s. 76, 77.

⁹⁴ Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Tahare, 87, 88.

⁹⁵ Tirmizî, Et'ime, 39, 45.

⁹⁶ Müslim, Taharet, 1.

vücuda yayıldığını tespit etmiştir. Perhiz, pek çok hastalık için önerilmekte ve ilaçlardan daha fazla ön almaktadır. İçinde bulunduğumuz günlerde bütün dünyayı etkisi altına alarak pek çok ölüme sebep olan ve henüz ilacı bulunamayan koronavirüs (covid-19) hastalığı için tıp dünyasının önerileri, yukarıdaki önerilerden çok farklı değildir. Hz. Peygamber'in, *"Bir yerde humma varsa oraya girmeyin. Bulduğunuz yerde humma varsa orayı da terk etmeyin."*⁹⁷ hadisi de, bu hastalığın önlenmesi için temel prensip olarak önerilen, hatta zorlanan karantina ve izolasyonun önemini ve temel ilkelerini on dört asır önce ortaya koymuştur. Dinde tedavi men edilmemiş, fakat öncelikle vücut ve ruh sağlığını korumak emredilmiştir.

Sonuç

Allah'a ulaşmak anlamına gelen vuslat her sūfînin amacıdır. İnsanların bilgi, kabiliyet, metot ve mizaçlarının farklı olması, Allah'a ulaşan yolların da çok ve farklı olmasına sebep olmuştur. Muhammed Mâzî'ye göre; Allah'a ulaşmanın birinci şartı "nefs cevherinin saflaştırılması" ve vuslata mani olan engellerin ortadan kaldırılmasıdır.

Nefsin, Allah'a ulaşmaktan engellenmesinin sebebi; Rabbinden, cevherinden ve ahiretten cahil olmasıdır. Nefsin bu cehaleti, amelinin kötülüğünden ve fiilinin çirkinliğinden kaynaklanmaktadır. Nefsin saptırılması da, inancının bozuk ve ahlakının düşük olmasından dolayıdır. Nefs bu sıfatlar üzere olduğu müddetçe özünü göremeyecek ve vuslata eremeyecektir.

Vaktin iyi değerlendirilmesi, vuslat yoluna giren sâlikin önceliklerinden biridir. Farzları ihmal edip nafilelerle ve virdlerle uğraşmak vaktin heba edilmesi demektir. Maişet vaktini ibadetle geçirmek de vakti yerli yerinde kullanmamaktır. Temeli iyi olmayan binanın sağlam olamayacağı gibi, başlangıcı iyi olmayan sâlikin, gidişatı da sonucu da iyi olmayacaktır.

Muhammed Mâzî, âlimlerin yaptığı tasnifleri reddetmese de nefsin kısımları veya çeşitleri gibi bir tasnif yapmak yerine nefsin tek olduğunu benimsemiş; melekî, gazabî ve shehevânî olmak üzere de üç gücünün bulunduğunu ortaya koymuştur.

---

⁹⁷ Buhâri, Tıb, 19.

Ruh olarak da değerlendirdiği nefsin, melekî yönünün olduğu gibi, gazabî ve şehvânî yönünün de olduğunu savunmuştur.

“Uygun ve mutedil olmak, orta yolu tutmak”, gazabî ve şehvânî nefsi, melekî nefis seviyesine çıkardığı gibi, bu özelliklerin zıddı davranışlar da melekî nefsi diğer nefisler seviyesine indirebilmektedir. Bu durum, nefislerin sabit olmayıp değişebileceğini ortaya koymakta ve en zirvedeki nefsin en aşağıya, en aşağıdaki nefsin de en yukarıya çıkabileceğini göstermektedir.

İnsan vücudunun kalıbı/yapısı ile nefsin/ruhun kalıbı farklıdır. Bedenin kalıbı çamurdan, nefsin kalıbı ise Allah'tan kaynaklanan manevî bir cevherdir. Bu cevher, cisim veya araz değildir. Nefs, cevherini idrak ettiği zaman, duyu organlarını yanlış algılamalardan, hevasına uymaktan ve isyandan koruyarak itaate sevk eder.

Nefsin güçlerinden birinin galip gelmesi diğerlerine zarar verir ve görevini iptal eder. Gazabî nefsi güçlenen kimse, zalimliğinden dolayı vahşi hayvanlardan daha zararlı hale gelir. Şehvânî nefsi güçlenen kimse, iğrençliğinden ve suçları açıkça işlemesinden dolayı hayvanlardan daha aşağı seviyeye düşer. Melekî nefsi güçlenen kimse ise, insan soyundan ayrılarak ahlak ve davranışlarıyla meleklere benzer.

Melekî nefsin fazileti “ilim ve hikmet”, gazabî nefsin fazileti “hilm ve cesaret”, şehvânî nefsin fazileti ise “ıffet ve cömertlik”tir. Gazabî ve şehvânî nefsin bu faziletleri elde edebilmeleri, hareketlerinin “mutedil” olmasına ve melekî nefse uymalarına bağlıdır. Bir kimse, geçmişleriyle ve Allah'ın kendisine verdiği kemâlatlarla öğünürse bu faziletler gerçek fazilet olmaz. Cesaret, dini, güçsüzleri ve namusu koruyabilir ve cezaları uygulayabilirse cesarettir. Cömertlik de, mal şeriata göre verilirse cömertlik”tir.

Nefsin rezaletlerinin temeli; cehalet, açgözlülük, korkaklık ve zulümdür. Bunların her birinin altında da rezillik türleri vardır. Bunlar da; korkaklık, hüüzün, öfke, kötü ahlak ve şehvânî aşk türleri gibi kendilerinden birçok illet türeyen nefsanî hastalıklardır.

Nefs hastalıklarının tedavisinde; çocukların şefkatle, usandırmadan, korkutmadan eğitilmeleri ve Kur'ân'a, hadislere, mürşidlerin öğretilerine göre hareket edilmesi önem arz etmektedir.

Müridin eğitiminde ve kemâle ermesinde, amellere alışmak, itaatsizliğe düşmemek ve zor işleri üstlenmek için nefse mücahede etmek; nefsi, az yiyerek, kaba elbiseler giyerek ve istemediği şeylere zorlayarak kontrol altına almak bir riyazet metodu olarak öne çıkmaktadır.

Hakk'ın huzuruna yaklaşmaya mani olan engeller; itikattaki, haldeki, ameldeki ve emeldeki engellerdir. İtikat sağlam olmazsa diğerlerinin sıhhatinden söz edilemez. Hakiki itikat, ancak Allah'ın kitabından, Hz. Peygamber'in hadislerinden ve Allah'ı yakînen tanıyan ariflerden alınabilir.

Muhammed Mâzî, nefsi tek olarak kabul etmiş ve sınıflara ayırmamıştır. Fakat âlimlerin nefsi; kutsî, melekî, hayvanî (gazabî ve şehvânî), nebâtî ve cemâdî olmak üzere dört sınıfa ayırmalarına da itiraz etmemiştir.

Kutsî nefis, Allah'tan kaynaklandığı, peygamberlere ve insan-ı kâmil'e has olduğu için temiz kabul edilmiş ve tezkiyesinden bahsedilmemiştir. Kutsî nefis "ruh", melekî nefis ise "nur" olarak nitelendirilmiştir. Tezkiye, melekî, gazabî ve şehvânî nefis için söz konusu edilmiştir. Melekî nefsin tezkiyesi; Allah'ın yardımına, mutedil mizaca, dengeli vücuda, her türlü hastalıktan korunmaya, nefis hastalıklarını bilen müridlerle ve ariflerle dostluk kurmaya bağlıdır. Hayvanî nefsin türleri olarak kabul edilen gazabî ve şehvânî nefsin tezkiyesi ise "mutedil" olmaya ve melekî nefse uymaya bağlıdır. Hayvanî nefsin tezkiyesiyle pek çok faziletler elde edilirken, tezkiye edilmemesi sonucunda ise pek çok rezillikler ortaya çıkmaktadır.

Allah'tan başka maksadı olmamak, Allah ve resulüne mutlak itaat, dünyaya bağlanmayarak kasr-ı emel sahibi olmak, nefsi Allah'a ve rızasına ulaşmakla meşgul etmek, ilim ve salih amel sahibi olmak, dinî, dünyevî bütün işlerde Allah'ın iradesine uygun şekilde davranmak, kurbiyet ve vuslat şartları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlayışla yapılan dünyevî işler de ibadet sayılmakta ve kurbiyet sebebi olmaktadır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnaût ve Diğerleri. I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.

Ahmed el-Âyid ve Diğerleri. *el-Mu'cemü'l-Arabîyyi'l-Esâsî*. Mektebetü Lârûs, Alesco, 1988.

Ateş, Süleyman, "Kurb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 2002, XXVI, ss. 432-433.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Şu'abü'l-îmân*. Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 2003.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut, 1993.

Ceyhan, Semih. "Vüsûl". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2013, XXXVIII, ss. 143-145.

Cürcânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali. *Mu'cemü't-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Münşâvî. Dâru'l-fazilet, Kahire, ts.

Çağrı, Mustafa. "Sır". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2009, XXXVII, ss. 113-115.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. "İbnü'l-Arabî'nin Marifet Teorisi Açısından Aklın Değeri". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. V, 3, 2016, ss. 139-161.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-İlâm bimâ fi dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm ve izhâri mehâsini dîni'l-İslâm*. thk. Ahmed Hicâzî. Dâru't-türasi'l-Arabî, Kahire, ts.

Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia es-Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*. Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1986.

Ebû Abdirrahmân es-Sülemî. *Sülemî'nin Risaleleri*. çev. Süleyman Ateş. Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara, 1981.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. I-III, Beyrut, 1409/1988.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî. *Hilyetü'l-Eoliya*. I-X, Daru'l-kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1409/1988.

Ebü'l-Azâim Seyyid Muhammed Mâzî b. Abdillâh Mahcûb b. Ahmed. *Meâricü'l-mukarrabîn*. Dâru'l-kütübî's-sûfiyye, Kahire, 1998.

Ebü'l-Azâim Seyyid Muhammed Mâzî. *Kitâbü usûli'l-vüsûl li maiyyeti'r-Resûl*. <http://mohamedmadyabouelazayem.com/?cat=13> (Erişim 28.05.2020)

Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Otto Yayınları, Ankara, 2017.

Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. I-V, Müessesetü'l-Halebî, Kahire, 1967.

Geylânî, Muhyiddin Abdülkadir b. Musa b. Abdullâh. *el-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzü'r-rahmânî*. Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2012.

Göktaş, Vahit. *Mahmud Sami Efendi Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Kalem Neşriyat, Ankara, 2018.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen. *Riyazetü'n-nefs*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1426/2005.

Hasan b. Mevlâ Muhammed. *Münebbihâtu'l-Kulûb*. Eskişehir İl Kütüphanesi, Kayıt no: 138, Tasnif no: 297.7.

Herevî, Ebû İsmail Abdullâh b. Muhammed b. Ali El-Ensârî. *Menâzilü's-Sâirîn*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, 1988.

Herevî, Ebû İsmail Abdullâh b. Muhammed b. Ali El-Ensârî. *Menâzilü's-Sâirîn*. Tercüme. Abdürrezzak Tek. Emin Yayınları, Bursa, 2017.

Hucvirî, Ali b. Osman b. Ebu Ali Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb*. haz. Süleyman Uludağ. Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.

İbn Arabî, Ebû Abdullâh Muhyiddîn Muhammed b. Ali. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. I-IX, thk. Ahmed Şemsüddin. Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 2011.

İbn Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. I-XVIII, çev. Ekrem Demirli. Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.

İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm. *Musannef*. I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409/1988.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî*. I-VIII, Beyrut, 1379.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Mektebetü'l-meârif, Riyad, 1417/1996.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. I-VI, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1979.

Kaplan, Hayri. *İslam Düşünürlerine Göre Nefs*. (Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995).

Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzak b. Ebi'l-Ganâim Muhammed. *Istîlâhâtu's-Sûfiyye*. thk. Dr. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer. Heyetü'l-Masriyye, Kahire, 2008.

Kâşânî, Abdürrezzak. *Istîlâhâtu's-Sûfiyye*. Tercüme ve şerh. Abdürrezzak Tek. Bursa Akedemi, Bursa, 2014.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'küb el-Buhârî. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1993.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülkerim el-Atâ. Mektebetü'l-Esed, Dımaşk/Şam, 2000.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *el-Cevâhiru'l-Mensûre*. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü. 1605 numaralı mecmuanın içerisinde.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *el-Cevâhiru'l-Mensûre*. thk. ve tercüme M. Mansur Gökcan. Harf Yayınları, Ankara, 2017.

Kutluer, İlhan. "İttisâl". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2001, XXIII, ss. 284-285.

Muhammed Hamidullah. *İslâma Giriş*. çev. Camal Aydın. Ankara, 1996.

Muhammed Rahmetullah b. Halilî'r-Rahmân el-Osmânî el-Hindî el-Hanefî. *İzhâru'l-Hak*, thk. Muhammed Ahmed Muhammed Abdülkadir. I-IV, er-Risâletü'l-âmme, Riyad, 1989.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. I-V, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1991.

Ögke, Ahmet. Tasavvuf Düşüncesinde 'Sır' Kavramı ve Marmaravî'nin "Keşfü'l-Esrâr" İsimli Risâlesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 2000, ss. 225-262.

Öngören, Reşad. "Muhammed Mâzî". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2005, XXX, ss. 553-555.

Özköse, Kadir (ed.), *Tasavvuf El Kitabı*. Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Özkuyumcu, Nadir. "Mukavkıs". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2006, XXXI, ss. 136-138.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtü Elfazi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dävûdî. Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1423/2002.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî. *el-Lûma*. Mektebetü's-Segâfetü'd-Diniyye. thk. Ahmed Abdurrahman. Tevfik Ali Vehbe. Kahire, 2009.

Serrâc, Ebû Nasr Tûsî. *el-Luma fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslami*. (İslam Tasavvufu). çev. H. Kamil Yılmaz. Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî. *Avârifü'l-Meârif*. Dâru'l-Meârif, thk. Abdülhalîm Mahmud. Kahire, ts.

Sühreverdî, Şihâbüddin. *Avârifü'l-Meârif (Marifet İhsanları)*. Tercüme. Yahya Pakiş. Dilâver Selvi. Umran Yayınları, İstanbul, 1988.

Şeyh Abdülhay el-Celvetî el-Edirnevî. *Kaside-i Bürde (Fazileti, Sırları ve Manzum Tercümesi)*. haz. Selami Şimşek. Buhara Yayınları, İstanbul, 2018.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. I-V, Beyrut, ts.

Tosun, Necdet. "Sır". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2009, XXXVII, ss. 115-116.

Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. Ataç Yayınları, İstanbul, 2015.

Türker, Ömer. "Nefis". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2006, XXXII, ss. 529-531.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

Uludağ, Süleyman. "Kurb". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara, 2002, XXVI, ss. 432-433.

Uludağ, Süleyman. "Nefis". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2006, XXXII, ss. 526-529.